

DIT ARTIKEL IS DE NEDERLANDSTALIGE VERSIE VAN EEN ENGELSTALIGE BIJDRAGE IN:

Johan Deklerck, *The restorative pyramid: a framework for change towards a restorative prison*. In: Brunilda Pali, Katrien Lauwaert, and Stefaan Pleysier, [The Praxis of Justice. Liber Amicorum Ivo Aertsen](#). Boom Uitgevers, Den Haag, 2019. 127-140

DE HERSTELPIRAMIDE

Een kader voor een herstelgerichte gevangenis

Inleiding

Prof. dr. Ivo Aertsen werkte vele jaren als gevangenispsycholoog tot hij van prof. dr. Tony Peters onderdak kreeg in de toenmalige Onderzoeksgroep “Penologie en victimologie” begin de 1990s. Ik kon er enkele jaren later ook deel van worden. Vanuit de victimologie, de bezorgdheid voor het slachtoffer, richtte deze onderzoeksgroep zich steeds meer tot het herstelrecht en de herstelrechtelijke praktijken. Een snijvlak van de gevangenis met restorative justice was een feit, en vormt een van de rode draden van het zeer uitgebreide onderzoekswerk van prof. Ivo Aertsen. Hiermee zette hij het levenswerk van zijn voorganger prof. Tony Peters verder. Met veel warmte denk ik aan de begeestering, de verbeelding, de hoge ethische standaarden, de warmmenselijke gedrevenheid die ik in de jaren mocht meemaken in de samenwerking met Tony, Ivo en een enthousiaste groep collega’s: een uniek eiland in een zeer harde, competitieve en veelal ego-gedreven wetenschappelijke wereld. Prof. Ivo Aertsen legde zijn doctoraat neer in 2001. Toen ik in 2005 mijn doctoraatsonderzoek verdedigde, nam ik hier ook een deel op rond een herstelgerichte gevangenis in het kielzog van de thema’s van toen. Dit sloot wonderwel aan bij de grote ambities en het vele werk van prof. Ivo Aertsen. Terugblikkend voel ik me hierbij een soort bescheiden “partner in crime”. In deze bijdrage heb ik het over restorative justice in de gevangenis op een van de snijvlakken van Ivo’s levenswerk.

Het blijft merkwaardig dat we als straf iemands *vrijheid beroven*, en dat we, aansluitend, het werken aan het *herstel van deze vrijheid* niet systematisch als kern van het detentieproces opnemen. Dit zou logischerwijs de kernopdracht moeten zijn: gaandeweg vrijheid herstellen rond de feiten, naar het slachtoffer en de samenleving toe.

Het plegen van feiten hangt zowat altijd samen met een mentaal vrijheidsverlies. Dit vrijheidsverlies was reeds aanwezig soms lang voor iemand veroordeeld en opgesloten werd. Bij passionele moord, veel vormen van corruptie, verslaving en druggerelateerde criminaliteit, escalerende conflicten, geweld, pedoseksualiteit, terrorisme, ... raken plegers gaandeweg meer en meer mentaal gevangen in een dwangmatige werkelijkheidsbeleving en beroven ze zichzelf van hun innerlijke vrijheid. Ze worden geregeerd door obsessieve gedachten en sterke emoties, met het delict vaak als enige uitweg: een uiting van mentaal vrijheidsverlies, een innerlijke gevangenschap. In die zin is vrijheidsberoving, de opsluiting een uitdrukking van wat vooraf al aanwezig was. De detentie bestendigt en bezegelt institutioneel een bestaande realiteit. Ze is een “bevroren” eindsituatie van een psychische en sociale realiteit, bevestigd door de veroordeling. Deze ‘eindsituatie’ zou echter tezelfdertijd een *start* moeten zijn van een grote opdracht voor het herstellen van deze verloren vrijheid. Dit drukt zich uit in herstel naar het slachtoffer en de bredere samenleving toe, en kan niet zonder innerlijk herstel. Vrij worden van destructief recht (Nagy, 1987), van eigen slachtoffer- en schuldervaringen is een voorwaarde voor het verantwoordelijkheid opnemen voor het verleden en het opbouwen van een volwaardig leven. Gevangenen hebben door hun misdrijf en hun breder levensverhaal van gekwetst worden en kwetsen, bewezen hun vrijheid in de samenleving niet te kunnen dragen, zonder de beschadiging ervan van zichzelf, het slachtoffer en anderen. ‘Vrijheid’ moet terug aangeleerd en hersteld worden. Dit geldt trouwens ook voor hun slachtoffer, de kring van ouders, familie, kinderen, vrienden, betrokkenen en de bredere samenleving. Ook zij worden gegijzeld door het delict en leiden aan materieel, emotioneel en existentieel vrijheidsverlies. De gevangenis is voor de dader de context om intentioneel en systematisch te werken aan het herstel van deze vrijheid.

In mijn denken staat ‘vrijheidsverlies’ en ‘vrijheidsherstel’ centraal. Om de enge kijk op herstel zoals het afbetalen van de burgerlijke partij, een bemiddeling, een brief aan het slachtoffer, te verbreden, ontwikkelde ik in mijn doctoraatsonderzoek (2005) het model van de herstelpiramide, niet te verwarren met de preventiepiramide (Deklerck, J. (2011), een ander wetenschappelijk instrument van mijn hand). Het komt er op aan werkelijk zorg te dragen voor de gedetineerde, én hiermee onlosmakelijk verbonden het slachtoffer en de bredere samenleving. Wil de gevangenis hiervoor de context zijn, dan moet ze er wel anders uitzien dan nu. Er is nood aan een penitentiaire hervorming met herstel als focus. Slechts zo kan de gevangenis een dragende context zijn die herstel op verschillende vlakken faciliteert en activeert. De herstelpiramide biedt hiervoor een denk- en werkkader. Het bewijst een bruikbaar, wetenschappelijk onderbouwd instrument te zijn voor het herdenken van de gevangenis als herstelgerichte opsluiting. Het verruimt, geeft richting, ordent en integreert.

Hieronder beschrijven we dit model voor structurele en culturele veranderingen in de richting van een herstelgerichte gevangencultuur, op de brug van gevangenis en herstel, twee grote pijlers in het levenswerk van prof. Ivo Aertsen. Maar eerst komt vrijheidsverlies bij dader en slachtoffer aan bod. Daarna richten we ons op de gevangenis met herstel van de innerlijke en relationele vrijheid als doel. Vrijheidsherstel start bij de feiten maar dient verruimd tot het volwaardig de basisvaardigheden van het leven zelf leren beheersen, en zo een plek in de

samenleving te verdienen. Als instrument hiervoor beschrijven we de herstelpiramide in een laatste stap.

Van 'beroving van de vrijheid' naar het 'herstel van de vrijheid'

Slachtoffers van ernstige conflicten, van langdurige pijnervaringen als kind, van geweld, van criminaliteit raken hierdoor meer en meer gegijzeld. Wat ze meedragen, bepaalt hun doen en laten, hun worstelingen, hun angsten, kwaadheid, onmacht en agressie. Traumatische ervaringen verhinderen hen open, vrij en verlangend te leven, te groeien en bloeien in hun levensverhaal. Hun levensstroom wordt in mindere of meerdere mate 'geblokkeerd' (Deklerck, 2005). Pijnervaringen blijven rondcirkelen in hun gedachten en gevoelens. Ze sturen bewust en onbewust hun leven. Zo wordt dit meer en meer een gesloten systeem, een mentale 'gevangenis'. De kern hiervan is vrijheidsverlies. Dit verhindert hen hun leven in handen te nemen, vrij de dingen te kiezen en te doen die vreugde scheppen, in hun volle kracht te gaan, zichzelf te realiseren, hun toekomst uit te bouwen en levensprojecten te ontwikkelen. Het volle leven wordt sterk beknot door hun mentale gevangenis. De gijzeling van hun innerlijke vrijheid, verhindert hen hun verleden psychisch te integreren als 'voedsel' of kans voor de toekomst. Gevoelens van permanente overbelasting, paniekaanvallen, stress, angst voor anderen, om alleen thuis te zijn, 's avonds nog buiten te komen, voor telefoon, de deurbel, voor lawaai, bepaalde beelden en geuren, voor prikkels, ... determineren hun doen en laten.

'Vrijheidsverlies' is de meest fundamentele schade als gevolg van een misdrijf, dat op zijn beurt veelal een uiting is van een breder levensverhaal van vrijheidsinkrimping. Bijgevolg wordt het herstel van de vrijheid, het teniet doen van dit vrijheidsverlies de centrale opdracht. Dit geldt voor dader, slachtoffer, het bredere sociale weefsel, allen die deelachtig zijn. De weg van 'vrijheidsverlies' naar vrijheidsherstel' wordt zo een fundament voor een herstelgerichte gevangenis. Wat reeds aan herstel gebeurt, de schadevergoeding, de burgerlijke partij betalen, een brief aan het slachtoffer, ... krijgt een plaats binnen dit veel bredere 'herstel van de vrijheid'. Het zijn zo niet langer losse elementen: ze worden deel van een fundamentele perspectief. Terugkeren naar hoe het was voor het delict, gaat niet. De feiten maakt nu deel uit van iemands levensverhaal. Maar wat gebeurd is, kan wel zijn gijzelende kracht verliezen en gewoon deel worden van een breder levensverhaal, naast de zovele andere kleine en grote ervaringen. Zo kunnen dader, slachtoffer en hun omgeving hun vrijheid herwinnen, een hoofdstuk afsluiten en opnieuw beginnen. Wie zich her-stelt, wordt terug vrij. In mijn doctoraatsonderzoek (2005) definieerde ik dit zo:

"Herstel is een meerlagig begrip dat inhoudt dat iedere schade ten gevolge van een delict in die mate ongedaan gemaakt wordt dat de betrokkenen een zelfde kwalitatief leven (zie verder) moeten kunnen leiden als voor de feiten. De schade of het leed als gevolg van de feiten kan als meerlagig beschouwd worden waarbij de materieel-fysieke, psychisch-emotionele en ethisch-existentiële

component in meerdere of mindere mate vertegenwoordigd kunnen zijn. Deze schade kan terug te vinden zijn in het persoonlijk functioneren van het slachtoffer, van de dader én in het functioneren van (hen in) hun omgeving in afnemende betrokkenheid. Ze drukt zich uit in een ingekrompen vrijheid.”

“Het herstel drukt zich uit in een toenemende materiële, psychische en existentiële vrijheid die als gevolg van het delict door de betrokken partijen in verschillende mate teruggedrongen kan zijn. Fundamenteel herstel betekent bovendien dat mogelijke factoren die aanleiding gaven tot het delict, zoals bijvoorbeeld slachtofferervaringen bij de dader, agressieprovocerende houdingen bij het slachtoffer of criminogenetische factoren in de omgeving ook in rekening gebracht worden, en bijdragen tot een dieper, existentieel herstel dat het zich opnieuw en ten volle verbinden met zijn levensstroom betekent.” (Deklerck J., 2005, 241-242)

In deze definitie staat de herstel van de vrijheid centraal. Levensverhaal, sociaal weefsel en omgevingsfactoren zijn mede constituerend voor de aanloop tot het delict én voor het herstel. Herstel rond de feiten wordt zo gedragen door een veel breder fundamenteel herstel.

Herstel en de weerbarstige gevangenisrealiteit

Een dergelijke herstelgedachte als basisdoel is niet vanzelfsprekend binnen de huidige gevangenisrealiteit. L. Dupont en R. Foqué (1998: 145), spreken over de “quasi volstrekte afwezigheid van een herstelgerichte dimensie, zowel binnen de huidige penitentiaire regelgeving als binnen de penitentiaire praxis”. De structurele omkadering van de gevangenen is verouderd en laat voor een fundamentele vernieuwing slechts weinig ruimte. (Snacken, 2002: 131-134). Gevangenen zijn zeer logge structuren. Zelfs kleine veranderingen moeten door ingewikkelde procedures geloodst worden en kosten vaak veel moeite. De sterke focus op externe en interne veiligheid en de stereotype beeldvorming in de media vormen extra hindernissen voor een humaniserend gevangenisbeleid, laat staan een beleid van fundamenteel herstel. Het huidige gevangenisregime staat dit nu eerder in de weg en verhindert zo de kansen van gedetineerden, slachtoffer en samenleving.

Het is niet evident dat gedetineerden tijdens het uitzitten van hun straf zich spontaan zouden bezinnen over hun feiten en de gevolgen daarvan voor de direct betrokken partijen, hun familie, het slachtoffer en zijn omgeving en de samenleving. Het strakke penitentiaire systeem kan immers met zich meebrengen dat de betrokkenheid op de buitenwereld en dus ook op het slachtoffer gedurende hun gevangenisverblijf gestadig afneemt. Gedetineerden geraken hierbij als het ware vervreemd van hun misdrijf en hanteren legio neutraliseringsmechanismen (Vandeuren, Verhoeven, Verstraete, Willemsens, Peters, 1991: 31). Het komt geregeld voor dat een gedetineerde in een eerste fase van zijn detentie zijn straf wenst te accepteren en ook bereid is om zijn schuld tegenover zijn slachtoffer in te lossen, maar al snel wordt hij overspoeld door de

talrijke secundaire effecten van zijn vrijheidsberoving. Voor vele gedetineerden zijn de opsluitingsomstandigheden en de “feitelijke regimeconstellatie een voedingsbodem om hun detentiesituatie te justifiëren of te rationaliseren en om zichzelf, tezamen met hun lotgenoten, eerder te beleven als slachtoffer van een onrechtvaardig of tenminste onzinnig systeem” (Neys, 2001: 412).

Herstel zou nochtans de rode draad en de kerntaak van het detentiegebeuren kunnen zijn. Dit zou dader, slachtoffer en de bredere samenleving ten goede komen, en van centrale betekenis zijn voor de ambities die men heeft met gedetineerden, maar die nu niet gerealiseerd worden. “De gedetineerde moet de kans krijgen om problemen, mislukkingen, inclusief zijn gevoelens in verband met gepleegde feiten (schuldgevoelens of gebrek daaraan), te kunnen uiten. Een opsluiting die deze confrontatie afschermt of onmogelijk maakt, vervreemdt de gedetineerde van zijn persoonlijke en maatschappelijke geschiedenis en biedt een substituut-wereld aan waarin institutioneel-subculturele waarden en betekenissen de bovenhand halen” (Peters, 1991, 293). Het hervormen van gevangenissen tot oorden waar betekenisvol gewerkt wordt aan herstelprocessen is een grote uitdaging. We hebben hiervoor enerzijds een focus en anderzijds een ‘conceptueel kader’ nodig dat handvatten biedt voor dit proces. De ‘focus’ is de hierboven omschreven benadering van ‘fundamenteel herstel’ (Deklerck, 2005) uitgewerkt. Als conceptueel kader beschrijf ik hieronder de ‘herstelpiramide’.

De herstelpiramide

Het model

‘Herstel van vrijheidsverlies’, zoals hierboven beschreven, wordt breed en omvattend opgevat. Herstel gaat eerst en vooral over de feiten, maar ook over de levensloop, de persoon van de dader en zijn sociale context, en wat daar allemaal fout liep. Herstel gaat verder over het verwerven van allerlei specifieke vaardigheden, die bij daders vaak ontbreken. Het gaat uiteindelijk ook over het ‘leren leven’ als basisvaardigheid zelf. Herstel van iemands materiële, emotioneel-psychische en existentiële vrijheid omvat dus een breed spectrum van met elkaar samenhangende elementen. Ze richten zich op de eerste plaats op de feiten, maar gaan steeds breder en worden steeds indirecter in relatie tot de feiten. Herstel is dus meerlagig begrip, hieronder visueel gepresenteerd in de herstelpiramide. (Deklerck, 2005: 277-294).

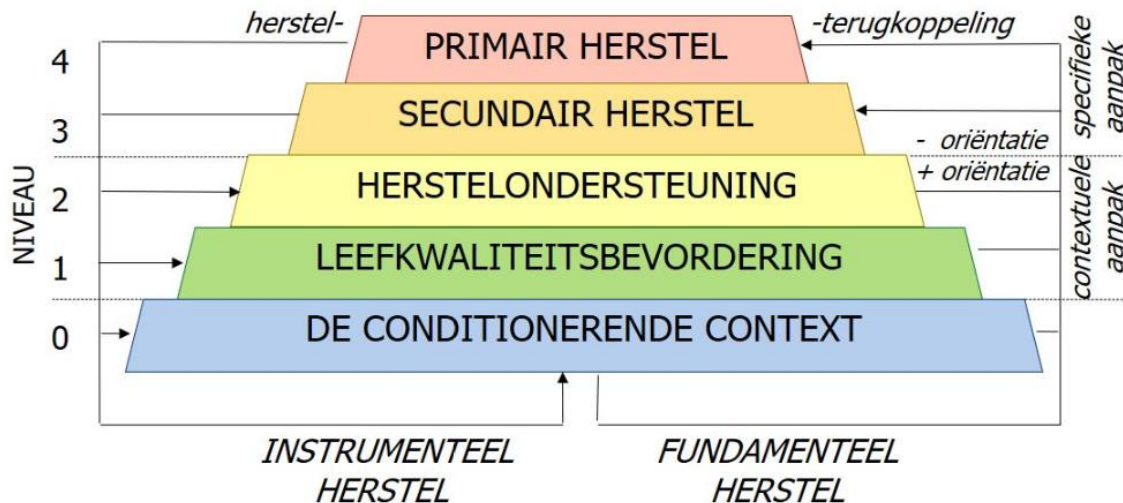

Fig. 1. Restorative pyramid (Deklerck, 2005)

De herstelpiramide is gestructureerd in vijf niveaus: bovenaan het niveau 4 tot onderaan het 0-niveau. Het hoogste niveau 4, primair herstel, is direct met de feiten verbonden. Het onderliggende niveau 3, secundair herstel, gaat over de directe contextuele aspecten van het misdrijf. We denken op de eerste plaats aan elementen uit de levensloop van de dader en van het slachtoffer, die een toenemend vrijheidsverlies en het delict (mee) in de hand hebben gewerkt. Het derde, onderliggende niveau 2, herstelondersteuning, contextualiseert de herstellenniveaus 4 en 3. Het gaat hier om positieve leerelementen. Hieraan werken geeft de hogere niveaus meer kans tot slagen. De inhoud wordt afgeleid uit de hogere niveaus. Iemand die niet taalvaardig is en daardoor snel kwaad wordt, kan communicatievaardigheden leren. Het onderliggende niveau 1 is algemene leefkwaliteitsbevordering. Het gaat om een algemeen dragend (detentie) kader dat niet specifiek op herstel gericht is, maar op het 'leven leren' of het 'leren leven' zelf. Dit lijkt vanzelfsprekend, maar is door vele gedetineerden vaak niet verworven hun thuissituatie of instellingsverleden. Dit niveau is het fundament en maakt deel uit van integraal en fundamenteel herstel.

De actieniveaus 1 tot 4 spelen zich af binnen een bredere maatschappelijke context of het 0-niveau. We geven hieronder een korte beschrijving van de niveaus en enkele eigenschappen van de piramide.

Niveau 4: primair herstel

Dit niveau staat voor 'herstel na een delict' in enge zin. Ieder delict brengt directe schade mee, op de meest duidelijke manier voor het slachtoffer. De schade is hier echter meestal niet toe te herleiden. Schade is er ook aan de familie, partners, ouders, kinderen, ... van het slachtoffer. Ze zijn deelachtig in de vernietiging, het materiële verlies, de pijn, het verdriet, de onmacht, de rouw, de angst om nog vrij te bewegen, de slapeloze nachten, Schade op materieel, emotioneel en existentieel vlak neemt een eindeloos aantal vormen aan, maar heeft als gemeenschappelijke sleutel 'vrijheidsverlies'. De schade als gevolg van een delict is verder ook aanwezig in bij wie de

dader nabij is bv. als ouder, partner, kind, vriend, Ook zij voelen zich vaak geschaad, ontgoocheld en verdrietig. Gevoelens van falen, van medeverantwoordelijkheid, schuldgevoel en schaamte, angst en onzekerheid voor de toekomst, het zoeken naar begrip en mededogen, angst voor verlies nemen hun leven in. Hoe bv. verder gaan met het gezin als de dader veroordeeld wordt?

Daadwerkelijk herstel van de schade als gevolg van het delict is het duidelijkst in de afspraken rond het materiële herstel, zoals de terugbetaling van de burgerlijke partij. Dit is vaak moeilijk omdat het gebrek aan financieel inkomen in de gevangenis de terugbetaling van grotere sommen zeer moeilijk maakt (Aertsen, Christiaensen, Daeninck, Van Camp, Van Win, 2001: 19-26). Ook andere vormen van schadeherstel zijn mogelijk. Ze worden soms door de rechter opgelegd, maar kunnen ook voortspuiten uit een bemiddeling. Het gaat om uiteenlopende mogelijke zaken zoals symbolisch herstel, praktische afspraken zoals uit de buurt blijven van het slachtoffer, voorwaarden voor woonst en werk, therapie, enzovoort. Niveau 4 gaat enkel over de directe schade van het misdrijf, niet over de 'persoon' van de dader. Dit is niveau 3.

Bemiddeling rond schade en herstel is zowel voor het slachtoffer als ook voor de dader van belang. Het helpt het misdrijf beter te plaatsen binnen in hun levensverhaal. Als dit een reële plaats kan krijgen, draagt dit bij tot een existentiële integratie van het gebeuren in hun levensloop.

Het delict is waar het allemaal om draait en waarrond het hele herstelproces is opgezet. Als het slachtoffer voor een bemiddeling niet openstaat kan de confrontatie met slachtofferervaringen van anderen voor de dader ook van groot belang zijn. Ze leren de dader zich in te leven in de andere partij en van veel nabijer te ervaren wat de diepte van de schade is. De gevangenis moet hierbij een zeer belangrijke faciliterende rol opnemen. "Zij moet structurele mogelijkheden/kanalen uitwerken zodat zij inzichten kunnen bekomen in hun daden en de gevolgen daarvan voor het slachtoffer, voor hun eigen familie en de samenleving". (Vandeurzen, Verhoeven, Verstraete, Willemsens, Peters, 1999, 24)

Niveau 3: secundair herstel

Het primair herstel, niveau 4, slaat op de directe aanpak van de schade als gevolg van het misdrijf. Op het niveau 3, secundair herstel, komt de problematische zijde van de gedetineerde als persoon uitdrukkelijk naar voor. In de gevangenis zitten veroordeelden. Hun misdrijf is slechts te begrijpen als het in een bredere context geplaatst wordt, zoals de problematische levensloop van de dader en zijn persoonlijkheidsontwikkeling in brede zin. Vaak kunnen bijvoorbeeld eigen slachtofferervaringen in brede zin, zoals problemen bij het opgroeien, al dan niet rechtstreeks in verband gebracht worden met het gepleegde delict. Als problemen op dit niveau niet ten gronde opgelost worden, dan wordt een ongelukkige levensloop van de dader verder gezet. (Neys, 2001: 410). Problemen als gevolg van existentiële kwetsing, met inbegrip van recidive, lopen dan gewoon verder. Voor daders met een verguisd verleden dat hoofdzakelijk bestaat uit puin en chaos, is herstelgericht werken een basisopdracht. Het kan hen helpen een basisoriëntatie in dit

leven te verwerven en zich op een meer positieve manier op hun eigen toekomst te richten. Fundamentele zaken kunnen hier aan de orde komen, zoals het leren omgaan met verlies, verwaarlozing, verworpen zijn, existentiële pijn, kwaadheid en agressie, angsten, onmacht, ongerechtigheid, de grote levensvragen, ...

Uiteenlopende vormen van therapie zoals psychotherapie, gesprekstherapie, traumaverwerking, sociaal-emotioneel lichaamswerk, psychiatrische begeleiding,... horen thuis op dit niveau 3. Ook open gespreks- en ontmoetingsavonden tussen gedetineerden, slachtoffers, personeel en anderen zijn hier een voorbeeld. Ze brengen op een open en authentische manier ervaringen en belevingen samen rond levensloop, schade, detentiebeleving en herstel. Ze verhogen zelfinzicht, probleembesef en verantwoordelijkheidsgevoel. Ze dragen bij tot een groeiend bewustzijn over de relatie tussen levensloop, levensstijl en criminele loopbaan. In gevangenissen wordt hier over het algemeen erg weinig op ingezet. We kunnen spreken van “de afwezigheid en/of chronische onderbezetting van een professioneel hulpverlenings- en begeleidingskader” (Neys, 1994: 301). De psychosociale diensten werken vooral aan onderbouwde evaluatieverslagen voor de meer voor de strafuitvoeringsrechtbank. “(Dit) heeft tot gevolg dat er niet veel tijd overblijft voor crisisopvang, pretherapeutische programma’s en andere begeleidende taken” (Casselmann, 2001: 111).

Problemen zijn verder zelden uitsluitend te herleiden tot de persoon van de dader, maar dienen begrepen te worden vanuit de ‘dader in zijn ruimere context’. Hier zijn systeemtherapeutische benaderingen van belang. De persoonsgerichte benadering wordt dan opengetrokken: de dader als deel van complexe, vaak gebroken netwerken overheen generaties, die mee in rekening gebracht kunnen worden voor herstel.

Niveau 2: herstelondersteuning

Niveau 2 gaat over herstelondersteuning. Hier wordt de bijzondere situatie en eigenheid van de gedetineerde als uitgangspunt genomen voor het aanbod van uiteenlopende initiatieven. Deze hebben gemeenschappelijk dat ze de feiten, achtergrond en levensgeschiedenis van de gedetineerde als vertrekbasis nemen voor activiteiten met een *positieve* finaliteit. Deze hebben geen therapeutisch doel, maar dragen bij tot basisvaardigheden en inzichten in het (dagelijkse) leven, het verhogen van de levenskwaliteit, inspeland op de bijzondere eigenheid van het verhaal van de gedetineerde. Het gaat om herstelondersteunende activiteiten die door het versterken van de persoon en zijn omgeving de slaagkansen van het herstel op de hogere niveaus vergroten. Herstelondersteuning gaat bijvoorbeeld over het trainen van sociale vaardigheden, van arbeidscompetenties, over het leren functioneren in gestructureerde omgevingen, over ontspanningsoefeningen of mindfulness. Ook het werken aan communicatievaardigheden of relatievorming, het inzicht verwerven in het anders zijn van man en vrouw, het leren omgaan met seksualiteit horen hier thuis. Werken aan de gezondheid, aan de fysieke en psychische basisconditie waar de levensweg schade heeft berokkend, kan ook herstel ondersteunen. Ook het leren van dagelijkse vaardigheden, zoals de cel opruimen, het aanleren van een dag- en nachtritme, het leren koken, leren solliciteren, een bibliotheek gebruiken, het leren spreken voor

een groep, kunnen omgaan met multiculturaliteit, met geld, het juist gebruiken van medicatie, assertiviteitstraining werken herstelondersteunend (Brouckmans, De Jaegher, Vandeuren, Verhoeven, Verstraete, 1998:17-18). Ook het scheppen van de basisvoorwaarden voor een functionele re-integratie in de samenleving zoals het in orde maken van de verschillende administratieve geplogenheden (ziekenkas, identiteitspapieren, sociale diensten, etc.), het vinden van huisvesting, schuldaflossing... horen thuis op dit niveau.

Deze dingen zijn nodig, wil een herstel op niveau 3 en 4 slagen. Een aantal gedetineerden kregen deze vaardigheden niet mee van thuis uit. Het bracht hen misschien tot agressie, conflicten en criminaliteit. Wil herstel werkelijk slagen, dan dient ook hieraan gewerkt te worden. Dergelijke vaardigheden doen een mens groeien als persoon en maken een maatschappelijke (re)integratie mogelijk. Gedetineerden leren zo deelnemen aan, vreugde vinden in het leven.

Niveau 1: algemene leefkwaliteitsbevordering

Het niveau 1 staat voor algemene leefkwaliteitsbevordering. De gevangenis kan een leefomgeving zijn die fundamenteel menselijke kwaliteiten in de hand werkt. Het 'leven leren' of 'leren leven' staat hierbij centraal. Het creëren van een humane gevangenisomgeving, start met de realisatie van het gewone leven binnen de muren dat zo gewoon mogelijk is en er zoveel mogelijk uitziet als het leven buiten de gevangenis (Dupont & Foqué, 1998). Dit kan nog versterkt worden bij de invoering van kleinschalige detentie. In 1977 schreef W. Ter Horst een boek gericht aan orthopedagogen in de gehandicaptenzorg met als titel 'het herstel van het gewone leven'. Zijn ambitie was de aandacht te trekken op een vergeten dimensie binnen instellingen voor kinderen met een functiebeperking. Hij beschreef wat hij 'dialogale grondvormen' noemde als basis voor het dagelijkse leven. Hij onderscheidt er tien: 'eten, drinken, verzorgen, spelen, feest vieren, aanraken, er op uit trekken, werken, leren, praten'. Deze 'dialogale grondvormen' vormen de basis voor ons leven, en (des te meer) voor het leven in bijzondere situaties, zoals in ons geval, mensen in een detentiesituatie. Ze vormen een fundamentele 'taal' waarmee mensen met elkaar in relatie gaan. Het gaat om fundamentele, niet om specifiek therapeutische kwaliteiten. Ze lijken op het eerste gezicht banaal, maar worden minder gerealiseerd dan men zou denken.

Wie deze grondvormen op een goede manier in zijn leven heeft geïntegreerd, verwerft een kwaliteitsvol sociaal en maatschappelijk leven. Wie het aandurft (opnieuw) te leren praten, aanraken, werken, verzorgen, feest te vieren, leren, er op uittrekken,... heeft op persoonlijk vlak een hele evolutie afgelegd en een goede basis ontwikkeld voor zijn persoonlijke existentiële ontwikkeling. De 'dialogale grondvormen' kunnen een sleutelfunctie opnemen. Het dagelijkse leven is een permanente aaneenrijging van deze grondvormen. Ze zijn een zeer directe taal die op zeer rechtstreek de kwaliteiten van het leven tot uitdrukking brengt.

Voor de penitentiaire context kunnen ze een sterke basis vormen voor de algemene leefkwaliteitsbevordering. Ze zijn een agogische invulling van het detentiekader, waarin, door de beginselenwet van L. Dupont, het principe van het zo normaal mogelijk houden van de detentiesituatie als rode draad fungeert.

Wat of hoe men eet, drinkt, aanraakt, verzorgt, praat, speelt,... drukt een fundamentele levensvaardigheid uit. Voor veel gedetineerden zijn deze op het eerste gezicht vanzelfsprekende dialogale grondvormen problematisch. Eten, drinken, leren, spelen, aanraken, ... zijn gebieden waar het vaak fout loopt. Velen hebben hier van kinds af aan vaak weinig vaardigheden verworven. Dit wordt binnen het gevangenisregime bestendig. Gestoorde relaties met voedsel drukken zich bv. uit in een drankprobleem of de keuze voor eenzijdige en ongezonde voeding. Het zich (laten) verzorgen, maar ook het kunnen of zich laten aanraken is vaak verstoord. Aanraken is voor velen fysiek geweld of seksuele agressie. Velen kunnen in het spel niet verliezen of in het spelproces niet op een ontspannen manier opgaan. Werken, het zinvol in productieve arbeid treden, is voor vele gedetineerden geen evidentie. Velen hebben een zeer onregelmatige arbeidsloopbaan achter de rug, die deels te maken heeft met het gebrek aan zinvol werk op de arbeidsmarkt maar ook met persoonlijk onvermogen. Of ze hebben moeilijkheden zich in zinvolle productiviteit vast te bijten. Een open gesprek voeren, zeker als dit met gevoelens te maken heeft, leidt voor velen tot grote problemen. Ze kunnen zich niet uitdrukken zonder ruw taalgebruik en hebben weinig luistervaardigheid.

De grondvormen worden niet vanzelfsprekend gerealiseerd, laat staan dat ze structureel in het gevangenisregime zijn ingebouwd. Vaak worden de problemen waarmee gedetineerden op dit vlak kampen, door het gevangenisregime en de gevangencultuur nog versterkt. W. Dervaux wijst op dit probleem: “Herstel van het gewone’ houdt ook in, dat de bewaarder de beleefdheid weer naar boven laat komen. Hoe ruimer en vrijer het regime, hoe belangrijker deze factor wordt. B.v. rond de douches, en ook b.v. waar dit voorkomt tijdens de gezamenlijke maaltijden. ‘Herstel van het gewone’ betekent ook dat er weer mag gepraat worden en gedacht aan andere dingen dan alleen maar aan de onmiddellijke detentiegegevens.” (Derveaux, 1994: 223)

Deze grondvormen zijn de grondkwaliteit waarop iedere vorm van meer specifiek herstel geënt kan worden. Ze hebben een intrinsiek herstellende betekenis. Een gevangenisstructuur zou een herstellcultuur met dit als basis, kunnen bevorderen. De huidige aandacht voor kleinschalige gevangenis met leefgroepenwerking biedt hier een kans. Niveau 1 is een basis voor meer gericht herstel op de hogere niveaus van de herstellpiramide. Dit eerste niveau moet de permanente ‘herinnering’ zijn aan de positieve finaliteit van het herstel zonder probleemgeoriënteerde aspecten. Het is de zo normaal mogelijke context waarin en waardoor gedetineerden leren samenleven. De gedetineerde wordt hier niet verbonden met zijn delict, met zijn veroordeling, die zo niet samenvallen met zijn persoon. Hij mag hier gewoon een positief leven leiden.

Niveau 0: de conditionerende context

Het niveau 0 bekleedt een aparte plaats t.o.v. de vier andere actieniveaus. Niveau 1 tot 4 zijn ‘binnensmuurs’, 0 is buiten de muren. Het gaat om de bredere, conditionerende maatschappelijke context. Het gaat om sociale evoluties en politieke beslissingen die een impact hebben op wat er binnen de muren gebeurt om het veiligheidsdiscours in de politiek en de media, om evoluties in criminaliteitscijfers, om externe factoren die een impact hebben op het gevangenisgebeuren.

Zo is er de bredere 'restorative justice'-beweging als alternatief voor de klassieke strafafhandeling. Anderzijds is er de roep om een repressievere, harde aanpak van criminaliteit. strengere straffen, langere opsluitingstijden en een terughoudendheid voor alternatieve sancties. Dit heeft een directe repercussie op de ontwikkeling van een herstelgerichte opsluiting en laat soms weinig ademruimte voor de herstelgedachte binnen de gevangenis. Maatschappelijke ontwikkelingen hebben een directe impact op wat er binnen de muren gebeurt. Ze maken bepaalde keuzes soms erg moeilijk. Ze beïnvloeden is een taak van directies en vertegenwoordigers in de politiek.

Verdere uitleg over de herstelpiramide

Hiërarchie

Er is een hiërarchisch verband tussen de verschillende niveaus. De hogere niveaus worden gedragen door de telkens eronder liggende bredere niveaus. Ze zijn er ter ondersteuning en stimulering van het concrete herstel na het delict, het individueel hersteltraject, dat zich op het niveau 3 (de dader) en 4 (de daad) bevindt. Het proces van herstel na het delict en het individueel herstel (hogere niveaus) is het uiteindelijk doel van een herstelgerichte opsluiting. Het wordt vanzelfsprekend veel beter gerealiseerd als dit baadt in een sfeer of klimaat van integraal en fundamenteel herstel (onderste niveaus) als rijke voedingsbodem. In de herstelpiramide gaat het om het verbreden en versterken van herstel tot een basiskwaliteit van het leven zelf. De niveaus dienen alle in hun volle breedte uitgebouwd worden. Als de onderste niveaus te weinig uitgebouwd zijn, krijgt het individueel hersteltraject slechts weinig onderbouw en steun. Herstel van de vrijheid wordt dan moeilijker te realiseren.

Positieve-negatieve oriëntatie

De niveaus 1 en 2 richten zich op positieve kwaliteiten, op specifieke constructieve elementen en het dagelijkse leven. Ze zijn de dragende context voor herstel. Ze zijn niet probleemgericht zoals de hogere niveaus 3 en 4. Deze concentreren zich op problemen, herstel van de schade en de specifieke noden voor persoonlijk herstel. De beide oriëntaties, negatieve oriëntatie op niveau 3 en 4 en de positieve oriëntatie van niveau 1 en 2 zijn complementair. Een evenwicht is noodzakelijk. Problemen en therapeutische noden verdienen de nodige aandacht, maar een eenzijdig probleemgerichte aandacht maakt een totaal positief beeld zeer moeilijk. Aandacht voor positieve kwaliteiten en ervaringen dient daarom evenredig aanwezig te zijn. Het gaat om de mens en het leven achter schade en herstel zelf.

Instrumenteel en fundamenteel herstel

Onderaan de afbeelding van de herstelpiramide staat een opsplitsing tussen instrumenteel en fundamenteel herstel. Deze opdeling deelt alle niveaus verticaal in instrumenteel en fundamenteel herstel. “Instrumenteel” verwijst naar functionele en praktische vaardigheden zoals een beroep uitoefenen, omgaan met geld, het technisch vaardig zijn, lezen en schrijven, administratie, huishoudelijk werk, burgerlijke partij afbetalen. Zo kan men zich in de wereld handhaven en weet men zich een weg te banen in het alledaagse praktische leven. ‘Fundamenteel’ slaat op de persoonlijke ontwikkelingsweg van de gedetineerde: werken aan innerlijke processen, vergroten van innerlijke vrijheid, verbondenheid en autonomie. Diepere zijnsvragen, die makkelijk bij ernstige problemen naar boven kunnen komen, komen hier aan bod. Aan beide polen van herstel dient de nodige zorg besteed te worden. Het fundamenteel herstel, de existentiële dimensie, wordt vaak ondergewaardeerd of uit het oog verloren. Of zoals A. Neys (2001: 409) het omschrijft: “Het creëren en openhouden van de ruimte voor zelfherstel voor deze categorie van veroordeelde daders zal erop neerkomen dat zij zowel inzichtelijk, functioneel als op meer existentiële wijze gevoelig gemaakt worden voor de waardigheid van hun eigen menselijk bestaan”.

Hersteltherugkoppeling

Dit begrip slaat op de pijlen aan de zijkant van de piramide, die alle niveaus met elkaar verbinden. Uit de verschillende niveaus kan erg veel geleerd worden voor de andere niveaus. Zo kan blijken uit een herstelbemiddeling (niveau 4) dat er ontwenning nodig is voor drugs of agressietherapie (niveau 3) of dat mindfulness en geweldloze weerbaarheid (niveau 2) belangrijk zijn om nieuw geweld te voorkomen. Een instellingsverleden daagt de betrokkene uit om ook hier positieve ervaringen op te doen en bij te leren.

De signalen op de niveaus van persoonlijk herstel en schadeherstel, niveau 3 en 4, kunnen dienen voor een voortdurende bijsturing op de andere niveaus herstelondersteuning en de bredere context (niveau 2 en 1). Een permanente terugkoppeling tussen alle niveaus kan het herstelverloop bevorderen. Het individuele hersteltraject is een dynamisch proces. Door hersteltherugkoppeling kan op een zeer directe manier ingespeeld worden op ontwikkelingen, wijzigingen en noden voor een integraal herstelverloop.

Conclusie

Op het snijvlak tussen restorative justice en de gevangenis kan een interessant en creatief veld ontstaan voor een herstelgerichte praktijk, in weerwil van de soms weerbarstige sociale realiteit, de roep om strenger straffen en meer repressie. Wie het goede samenleven in vrijheid genegen is, kan niet zonder het nadenken voor een alternatieve, herstelgerichte afhandeling na een misdrijf. Gevangenis zijn momenteel veelal bewaarplaatsen van gedetineerden tot ze na hun straf terug

vrij komen, zonder dat ze werkelijk de vrijheid kunnen dragen. Vrijheid moet je verwerven, door intentioneel en systematisch te werken aan herstel.

Vrijheid is in deze bijdrage de kern van waar het allemaal om draait. Van het groeiende innerlijke vrijheidsverlies is een misdrijf zelf gewoon een logische weerspiegeling. De opsluiting na de veroordeling is meteen ook de institutionele bezegeling van het vrijheidsverlies op materieel, emotioneel-psychisch en existentieel vlak. Dit is de realiteit bij alle betrokkenen bij een misdrijf, dader en slachtoffer in hun sociale context.

Vrijheidsverlies houdt de uitnodiging in tot vrijheidsherstel, hierbij inbegrepen materiële restitutie en alle elementen die een klassiek herstelproces inhouden. Maar er is meer. Herstel is een meerlagig begrip dat ook onderliggende hersteldimensies meeneemt tot op het niveau van het leren leven zelf.

Een integraal en fundamenteel herstel kan de basis zijn van een herstelgerichte opsluiting, met vrijheidsherstel als focus, en de herstelpiramide als werkkader. Deze ordent, oriënteert en verruimt. Ze is een hulpinstrument voor gevangenen die de uitdaging aangaan zich herstelgericht te heroriënteren. Ze wordt momenteel in diverse praktijken in België gebruikt als werkkader voor stappen richting een herstelgerichte gevangenis. Zo wordt ze een bijdrage tot het werk van prof. Ivo Aertsen, de implementatie van een herstelgerichte justitie op een wetenschappelijk onderbouwde manier.

BIBLIOGRAFIE

Aertsen, I. (2001). *Slachtoffer-daderbemiddeling: een onderzoek naar de ontwikkeling van een herstelgerichte strafrechtsbedeling*. Diss. Doct. in de Criminologische Wetenschappen, Leuven, KULeuven. Faculteit Rechtsgeleerdheid, Afdeling Strafrecht, Strafvordering en Criminologie.

Aertsen, I., Christiaensen, S., Daeninck, P., Van Camp, T. & Van Win, T. (2001). *Wetenschappelijke ondersteuning van het project herstelgerichte detentie*. Brussel: Ministerie van Justitie.

Boszormenyi-Nagy, I. (1987). *Foundations of contextual therapy*. New York (N.Y.): Brunner Mazel 1987.

Brouckmans, P., De Jaegher, K., Vandeurzen, I., Verhoeven, H., Verstraete, A. (1998). *Vrijheidsstraf en herstelrecht: kan dat?*. Leuven: KULeuven. Faculteit rechtsgeleerdheid. Afdeling strafrecht, strafvordering en criminologie,

Casselmann, J. (2001). 'De gevangenis als psychisch ongezond leefmilieu'. In: L. Dupont & F. Hutsebaut (eds.). *Herstelrecht tussen toekomst en verleden: liber amicorum Tony Peters*, (pp. 99-114). Leuven: Universitaire pers.

Deklerck, J. (2005). *Delinquentie en haar context bekeken vanuit een cyclisch model van 'integratie-desintegratie'*. Diss. doct. in de Criminologische Wetenschappen. Leuven: KU Leuven, Afd. Strafrecht, Strafvordering en Criminologie.

Deklerck, J. (2011). *De preventiepiramide. Preventie van probleemgedrag in het onderwijs*. Leuven: Acco.

Derveaux, W. (1994). Het werk van de gevangenisbewaarder. In A. Neys, T. Peters, e.a., *Tralies in de weg: het Belgische gevangeniswezen: historiek, balans en perspectieven* (pp. 211-225). Leuven: Universitaire pers,

Dupont, L., Foqué, R. (1998). *Op weg naar een beginselenwet gevangeniswezen: proeve van voorontwerp van wet gevangeniswezen en tenuitvoerlegging van vrijheidsstraffen*, Leuven: Universitaire pers.

Neys, A. (2001). Over de "herstelgerichtheid" van het gevangenispastoraat. In: L. Dupont & F. Hutsebaut (eds.), *Herstelrecht tussen toekomst en verleden: liber amicorum Tony Peters* (pp. 399-424). Leuven: Universitaire pers.

Neys, A. (1994). Pastorale en levensbeschouwelijke begeleiding. In A. Neys, T. Peters, e.a., *Tralies in de weg: het Belgische gevangeniswezen: historiek, balans en perspectieven*, (pp. 297-332) Leuven: Universitaire pers.

Peters, T. (1991). Waarheen met de uitvoering van de vrijheidsstraf. *Panopticon*, 293-301.

Snacken, S. (ed.) (2002). *Strafrechtelijk beleid in beweging*. Brussel: VUBPress.

Ter Horst, W. (1988). *Het herstel van het gewone leven*. Orthovisies 5. Groningen: Wolters-Noordhoff Groningen (3e druk).

Vandeurzen, I., Verhoeven, H., Verstraete, A., Willemsens, J., Peters, T. (1999). *Slachtoffer- en herstelgerichte detentie. Visie- en activiteitenverslag*. Leuven: KULeuven, Onderzoeksgroep Penologie en Victimologie.